

VOLODIMIR BAZILEVSZKIJ
Marcus Aurelius
győzelmes vereségei

Marcus Aurelius történelmi álom volt. A történelmi önfeledtség pillanata.

Mit tudunk róla?

Egyik szoborportréja az életszerűsége miatt vonzó. Tűnődő ifjú arc, kellemes vonások. Göndör haj. Finom, szinte lányos áll, gödröcskével. A koraérettség és a szelíd akarat kifejeződése.

Sem harciasságot, sem védtelenséget nem sugároz. Arany középút. A szenvedélyek és a kapkodó rohanás fölé emelkedő lélek egyensúlya. Egy melankolikus ember portréja, aki azonban valami olyasmit tud, ami sokak számára elérhetetlen.

Az ábrázolás megegyezik azzal a leírással, amely állandó arckifejezéséről fennmaradt. Olyan arc, amelyen sem öröm, sem bánat nem tükröződik.

Tizenkét éves korában a tudományok elsajátítására a sztoikusokhoz adják, ahol bölcs nevelőkkel körülvéve a majdani uralkodó buzgón készült elmélyült filozófiai tanulmányaira.

Antoninus császár örökbe fogadja, tudja, hogy később majd atyja örökébe lép. Mindez mély megrázkódtatást jelent az elmélyedésre hajló ifjú számára.

De Marcus Aurelius római volt és sztoikus. Mint római tisztelte a kötelességet, mint sztoikus, azt az elvet hirdette, hogy mindenkit a sorsa vezet. Zúgolódni a sors ellen hiábavaló dolog.

Nem szegült ellene, hanem megpróbálta megjavítani. Amikor teljhatalmú uralkodó lett, hasonlóan gondolkodókkal vette körül magát. Elhitte Platónnak, hogy az államok felvirágoznának, ha filozófusok irányítanák őket, vagy ha az uralkodók filozófusok volnának.

Marcus Aurelius kora a görög filozófia fejlődésének tetőpontját jelentette. A kollektív bölcsességet tisztelve a császár mindenféle kedvezményben részesítette a filozófusokat, magas állásokba emelte és magas javadalomban részesítette őket.

Filozófusnak lenni nagy tekintéllyel járt. Az akkori hatalmaságok mind kötelességüknek érezték, hogy legyen házi bölcsük, aki egyszersem mind nevelői és gyóntatói feladatokat is ellátott. Azt a szerepet vette magára, mint ami a későbbi korokban a keresztény papoknak jutott. A házi filozófussal megbeszélték legfontosabb ügyeiket. Rendkívüli esetekben a filozófus a halálba is elkísérte urát.

A császári bőkezűség és rokonszenv hírére nemcsak ragyogó elmék, hanem különféle szélhámosok is repültek Rómába, mint darazsak a mézre, a birodalom minden zugából. Ott bonyolították nyereszkedéseiket, adták-vették a zsiros állásokat a beláthatatlan birodalmi térségekben.

A császár bölcsőbb volt annál, mint hogy ezt ne vette volna észre.

A felvirágzás azonban elmaradt. A gazdaság hanyatlott. A társadalom humanizálása, amire annyira törekedett Marcus Aurelius, gyilkos ellenállásba ütközött a légiónok részéről, amelyek csak egy nyelven, az erőszak nyelvén értettek. Megbomlott a fegyelem, mind gyakoribbá váltak a lázadások és az önkényeskedések.

De ez nem Marcus Aurelius veresége volt, hanem a filozófiáé. Nem Marcus Aurelius, hanem Platón és Seneca veszített.

„A jóság húsz esztendeje” (Renan) nem változtatta meg az emberi természetet, de meglágyította atavisztikus vonásait.

Marcus Aurelius uralkodása mintha a bűnbánat gesztusa lett volna. Vezeklés a császárok kegyetlensége miatt.

Az uralkodó nem származásuk, hanem becsületességük, nemes lelkük és érdemeik miatt tisztelte az embereket. Enyhített a rabszolgák helyzetén. Támogatta a védteleneket, gondoskodott az árvákról. Igyekezett betiltani a véres gladiátorjátékokat. Amikor pedig ezt nem sikerült elérnie, megparancsolta, hogy szelídebb harci eszközöket használjanak.

Amfiteátrumba igen ritkán és akkor sem szívesen ment az uralkodó. A játékok alatt hivatalos dolgaival foglalkozott: olvasott, aláírt, hivatalnokokat fogadott.

Egész életében jósággal próbált felelni a rosszra. A rosszakaróknak úgy lehet legjobban megfizetni, ha nem leszünk hozzájuk hasonlók. Ez az ő egyik vezérelve.

Gúnyolódtak rajta. Hadvezére, Cassius vénasszonynak nevezte, aki csak a filozófalgatáshoz ért. Azt állította, hogy az állam irányításához másfajta emberek kellenek.

A gunyoros Lukianosz a közhangulatnak megfelelően neveltségessé tette a szélhámos filozófusok külsejét: ha ezek a szakállukért tíz-tízezer sesterciust kapnak, akkor a kecskéknek is fizetnünk kellene.

A jóság a legnagyobb ínségben sem hagyta el Marcus Aureliust. Amikor a már említett Cassius fellázadt ellene és magát császárrá kiáltotta ki, ő, a törvényes császár igyekezett megóvni a lázadó életét. A legyőzött vagyonáról az államkincstár javára lemondott.

Ez a különös uralkodó nem szeretett háborúzni. A Capitolumon látható lovas szobra nem sugároz harciasságot. Mégis, jóllehet nem kedvelte a háborút – s ez is egy ellentmondás –, kiváló hadvezér volt.

A pártusok, kvádok, markomannok és más barbár népek feletti győzelmei akár vereségnek is tekinthetők, ha ő maga nem kételkedett volna törvényességükben.

A rómaid mentette a filozófus, a filozófust a római. Előkelő nemzetség leszármazottja.

Mégis, katonaként megnyerte a csatát, de mint bölcselő elvesztette azt. Ez a kényszerkettősség tükröződő életé legnagyobb művében is, amely a halála után került elő.

Könyvét a császár tábori körülmények között, a sátrában írta, nehéz, harci hétköznapi után, többnyire „a szomorú északi telek idején” (Renan).

A kis terjedelmű, görög nyelvű kézirat, amelyre személyes holmijai között bukkantak, az emberi szív és értelem kivételes alkotásai közé tartozik.

Marcus Aurelius önmagához írta művét, és nem kortársai vagy utódai okulására. *Elmélkedéseit* vallomásoknak is nevezik, de ez nem vallomás a Szent Ágoston-i vagy a Rousseau-i értelemben, bár vallomásosság kétségkívül van benne.

A mindennapokra szóló intelmek gyűjteménye. Mindazokra a kérdésekre próbál válaszolni, amelyeket az élet ad fel a halandó embernek. Nem dacolás és verseny a sorssal, hanem verseny is és küzdelem is. Az öntökéletesítés, az önkorlátozás és a lemondás útján. A lelki aszkézis és a múlt dolgokról való lemondás útján.

Marcus Aurelius remekművének ereje mindenekelőtt etikai igényességében van. A tökéletlen emberi természet tökéletesítésére irányul; az ember legnagyobb félelme a halálfélelem.

Marcus Aureliust követve értelmetlen dolog félni a haláltól. A halál is a természet műve. A test csupán az életerő egyik törekeny megjelenési formája. Ha a test csak részecsskéje az egésznek, akkor semmi olyan nem történhet vele, ami ne felelne meg az egész természetének. Minden anyagi igen hamar eltűnik a világlényekben, elnyeli a világértelem. De ami elhal, nem hull ki a világból.

Tiszta formában megjelenő materializmus. A sztoikusok természetfilozófiájukat tekintve materialisták voltak. Talán ezzel magyarázható fatalizmusuk.

A pogány Marcus Aurelius fatalizmusán – reflexióinak nyugodt folyama ellenére is – olykor áttör egyfajta ellenkezés vagy zúgolódásféle az igazságtalansággal szemben: a halál világbíró Nagy Sándort egy sorsra jutatta öszvérhajcsárával.

Ez nem a császár gyengesége. Ez ösztöne a létezőnek, amelynek nem elég az ész érvelése. Reflektor-impulzus az eltűnés fenyegetése előtt.

Az ilyen lelkiállapot az élet felülvizsgálatára ösztönöz. Marcus Aurelius is áttekintette életét.

Az általa rajzolt kép szinte idillikus. Visszapillantva életének fordulataira, a császár felsorolja azokat az embereket, akiknek közül volt az ő sorsához. Valamennyien csodálatos, nagyszerű emberek: nagyszülők, szülők, nővére, tanítói, rokonai és barátai.

Senkit sem akar megsérteni. Ő a szerető unoka, érzékeny gyermek, figyelmes fivér, jószívű barát. Még a nagyapja szeretőjére – akit pedig nem szívelt – sem mondott rossz szót. Csak úgy mellékesen szólta el magát: az isteneknek köszönheti, hogy hosszabb ideig nem nevelkedett ezen asszony környezetében.

A sztoikusok a boldogságon a lélek egyensúlyát és a szenvedélyekről való lemondást értették. Vajon ő boldog volt-e?

Igen, feleli a sztoikus Marcus Aurelius, mert minden kellemetlenség ellenére, nem szomorú, nem esik kétségbe, nem fél a jövőtől, vagyis nem törte meg mindaz, ami vele történt.

De mi történt vele? Milyen kellemetlenségek érték?

A sztoikus Marcus Aurelius meg volt elégedve a feleségével. Hálás az isteneknek azért, hogy asszonya engedelmes, odaadó és egyszerű.

A történetírók más véleményen vannak az ifjabbik Faustinaról. A császár ledér erkölcsű felesége még a matrózokkal és a gladiátorokkal is lefeküdt. A férje erényei idegenek és érthetetlenek voltak számára. Férjének a császári udvar vigalmai és az amfiteátrumban rendezett véres játékok iránti undora, az élet örömeitől való tartózkodása, szomorú arckifejezése, nyájas mosolya, nyugodt hangja idegesítette őt és taszította tőle. Ha valaha szerette is férjét, hamar csalódhatott benne, és igyekezett válogatás nélkül minden gyümölcsöt leszakítani az élet fájáról.

Kalandjairól egész Róma tudott. A színészek név szerint emlegették számos szeretőjét.

Amikor azt tanácsolták a császárnak, hogy váljon el tőle, Marcus Aurelius rá jellemző szomorkás mosolyával válaszolta, hogy nem teheti, mert akkor vissza kellene adnia a hozományát.

A történetíró azt írja: a világot vezérlő értelem, amely a fennkölt lelkek tökéletesítéséről gondoskodik, a legnehezebb megpróbáltatást küldte Marcus Aureliusnak: a feleségét, aki nem volt képes megérteni őt. Amikor váratlanul elhunyt, a szenátus a császár kérésére istenítette őt.

Mindez mit jelent? A felszarvazott császárt nem nyomasztotta a nehéz teher? Nem vette észre a feleségét? Nem akarta észrevenni? És hogy lehet ezt összeegyeztetni azzal, amit tábori sátrában írt? Hogy nevezhetjük? Ármánynak? Szent hazugságnak?

Marcus Aurelius, aki boldogtalanságában látszólag boldog volt a feleségével, még szerencsétlenebb apa

volt. Megszegve a római hagyományt, hogy csak arra méltó ifjút jelölhet utódjául, ő a fiát, Commodust tette meg örökösévé.

Commodus az apja ellentéte volt. A sors szép külsővel, kivételes fizikai erővel ajándékozta meg, ész dolgában viszont szűken mért neki. Kegyetlenkedő, részeges ember volt, éjszakánként a nyilvánosházakban ténfergett, nappal saját kezűleg öldöste a vadállatokat az amfiteátrumban, ahol a császárok közül elsőként lépett fel mint gladiátor. Ez hallatlan arcucsapás volt a közvéleménynek. Azt olvassuk róla, hogy 725 alkalommal szerepelt gladiátorként. Könyörtelensége nem ismert határt. Gyilkolt szenátorokat és egyszerű polgárokat. A tulajdon felesége és a nővére is áldozatául esett.

A császárság szelleme, amely mintegy homályban maradt az Antoninus-dinasztia alatt, újra feltámadni látszott. Feléledt Tiberius, Caligula, Néro vészjósló árnya.

Az építmény, amelyet oly nagy következetességgel és igyekezettel emelt Marcus Aurelius, egyszer csak inogni kezdett. Mindez azonban a császár halála után történt.

Marcus Aurelius jelképes személyiség volt. Hozzá kapcsolják az antik világ végét. A császár háborúkban aratott győzelmei és reformista erőfeszítései ellenére a Római Birodalom életereje elapadt.

De ő maga is – az askéta típusú, sápadt és korán megöregedett ember – ennek a hanyatlásnak a megszemélyesítője volt.

Az antik világ napja feltartóztathatatlanul leáldozott.

A történelem horizontján megjelent a keresztény kor halvány fénye.

Marcus Aurelius személyiségének tragikuma rejlik abban is, hogy jóllehet világszemléletében és életmódjában a jövőre kötődött, mint császár és római kénytelen volt így vagy úgy küzdeni ellene. A történelmi szakadék kiszélesedett.

Commodus megszegte azt az atyai szabályt, hogy nem kell a cészárok útját járni. Római Herkulesnek kiáltotta ki magát, és megkövetelte, hogy áldozzanak neki, akár egy istenségnek, még az Örök Város nevét is Commodus városára akarta változtatni.

A rómaiak nehezen hitték el, hogy Commodus Marcus Aurelius fia, inkább Faustina hűtlenségének számlájára írták.

Sejtette-e Marcus Aurelius, milyen szörnyeteg rejtőzködik a fia személyében?

Nem sejtette, tudta. Mint ahogy Faustina hűtlenségéről is tudott.

A tragédia nyomai kiolvashatók a könyvből. Egyes híresztelések szerint a császár a fia halálát kívánta. Meg akarta fosztani őt a hatalomtól, de már késő volt. A fiú

árnyékot vetett a kanonizált atya fényes alakjára. Az életrajzírók el akarták tüntetni az árnyékot.

Bárhogy volt is, Marcus Aurelius saját élete csődjét személyesítette meg.

De hogy tudott élete drámája fölé emelkedni? Honnan merített erőt hozzá?

Ennek megértéséhez azonban tisztáznunk kell Marcus Aurelius egyik legfontosabb alapelvét: a dolgot olyannak fogadjuk el, amilyennek ideáljaink szerint lenniük kell, s nem olyannak, amilyenek valójában.

Ennek ellenére érezzük, hogy ez nem a teljes igazság.

A British Múzeumban látható Marcus Aurelius egyik szoborportréja, amely őt főpapi ornátusban ábrázolja.

Van valami kimondatlan ebben a portréban. Ezt a kimondatlant Marcus Aurelius magával vitte a sírba.

Mi más tehetnénk, szemügyre vesszük lelki alkatát.

Élete könyvében minden megtalálható.

Mai szemmel nézve sok benne az evidencia. De nyilvánvaló dologgá csak azért válhatott, mert tizennyolc évszázada írták. Marcus Aurelius korában persze nem volt az. És az akkori divat hatása sem érezhető írásában, hiszen az újdonságok hajszolását az ízléshiány jelének tartotta.

A könyv parancsokat tartalmaz, az önmagához intézett parancsokat. Nagyon csökkent volna a hatása, ha teteleit nem szentesíti szerzője élete.

Maga sem sejtette, hogy a keresztény életideál hírnöke lett, pedig a keresztényüldözések alól ő sem vonta ki magát. A példa egyedülálló, hiszen Marcus Aurelius politeista volt és római császár.

Meghajolt a sztoikus Epiktétosz előtt, akit példaképének tekintett. Epiktétosz viszont rabszolga volt, így nem volt veszténivalója. Marcus Aurelius császár méretlenül sokat veszített.

Fiatal éveit óta készült élete hőstettére. A cinikusokat (künikusok) utánozva ő is csupasz deszkalapokon aludt. Csak ritkán engedett anyja kéréseinek, hogy vékony állatbőrrel vonják be a deszkát.

A sors mintha szándékosan állított volna számos akadályt elé, hogy lehetetlenné tegye haladását. De ő legyőzte az akadályokat.

Marcus Aurelius értő pszichológus módjára azt tanácsolja, hogy még az állatok iránt se érezzünk úgy, ahogy az emberek egymás iránt éreznek.

Tudatában volt annak, hogy az évek múlásával csökkennek az ember értelmi képességei, hogy mindenkit fenyeget a felfogóképesség tompulása. Tehát sietni kell.

Az emberi élet tartama pillanat; minden testi dolog rohanó vízfolyás; minden lelki jelenség álom és köd-kép; a test romlandó; a lélek ide-oda kapkodás, a szerencse kifürkészhetetlen, a hírnév bizonytalan. Mulandó az is, aki dicsőít, és az is, akit dicsőítenek; aki emlé-

kezik, és az is, akire emlékeznek. (Huszi József fordítása nyomán. Marcus Aurelius *Elmélkedései*. Európa, Bp., 1975.)

Valaki rosszul viseltetik irántad? Ne törődj vele, ez az ő dolga. Nem az a dolgod, hogy arról fecsegsz, milyen tisztességesnek kell lennie az embernek, hanem hogy te magad tisztességes légy.

Hol nyíltan, hol közvetve Marcus Aurelius elismeri önnön gyengeségeit, amelyek végül is erényekké válnak. Felejtsd el a könyveket, fékezd tudásszomjadat, az idő elmúlik. Ne díszítsd gondolataidat, ne ragaddtasd magad bőbeszédűségre, ne törekedj arra, hogy egyszerre sokféle dologgal foglalkozz. Kortársaidat nyerd meg magadnak, s ne gondold az utódokra. Mi közöd hozzájuk?

Szemrehányást tesz magának: a sír szélén állsz, és még mindig nem szabadultál meg a sietségtől, a hívságtól.

Magát győzi meg: a siker feltétlenül eljön, ha minden dolgot úgy intézünk, mintha az a legutolsó feladatunk volna.

A császárok és filozófusok szembeállításakor Marcus Aurelius az utóbbiaknak adta meg az elsőbbséget, mert ők képesek meglátni a dolgok lényegét.

Sajátos elképzelése van a gögös, jóllakott és öntelt emberekkel való bánásmódról. Azt tanácsolja, hogy képzeljük el őket evés, alvás, szerelmeskedés és szükségük végzése közben.

Marcus Aurelius könyve kitűnő életrajz. A jóság felé irányuló belső mozgás rajza.

Jellemét szinte a tenyerünkön látni, amikor bevallja, hogy az ember sehol máshol nem érzi magát olyan kellemesen és gondtalanul, mint a saját lelkében.

Marcus Aureliusnak az a szentenciája, hogy ami nem hasznos a kaptárnak, az a méhnek sem hasznos, mély, burkolt mondanivalót tartalmaz.

Mint olyan ember, aki önmaga fölé tudott emelkedni, Marcus Aurelius a tragikus dolgokról is tudott derűs hangon beszélni: hamarosan mindent elfelejtesz, és – ennek megfelelően – rólad is megfeledkeznek.

Marcus Aurelius írása a talajvesztés állapotáról adott finom helyzetjelentés.

Magányos színésznek is nevezték őt. Ha ez színészet volt, akkor az előadást szünet nélkül játszották. Élethosszig.

Különös dolog. Az, amit az egyházatyák később a lét legfelsőbb törvényének hirdetnek meg, a pogány Marcus Aurelius számára napi viselkedési norma volt.

Bölcsessége abszolút, írja biográfusa, eljutott arra a pontra, ahol az ember már sem örömet, sem felháborodást nem érez. Változatlan nyugalommal, arcán a szomorkás elidegenültség kifejezésével állt a maga látha-

tatlan lelki magaslatán, és az igazak tekintetével szemlélte a világot.

A betegség egy Duna-menti hadjáratban érte utol. Mint mindig, az általa aratott győzelmek nem örvendeztették meg. Akkorra már elveszítette ifjúkori barátait.

Közeledni érezvén halálát, Marcus Aurelius nem vett ételt és italt magához. Betegsége hatodik napján, a történetíró szavai szerint, magához hívta környezetének hozzá közel álló tagjait, és a reá jellemző könnyű íróniával beszélt nekik a halálról.

Amikor azok sírásban törtek ki, a császár elmosolyodott: „Ne sírjatok. Én megyek elsőnek, ti majd csak utánam jöttök. Inkább a légiókkal törődjétek.”

Az utolsó napon a sors a legnehezebb megpróbáltatás elé állította: találkoznia kellett méltatlan fiával.

Majd magára húzta takaróját, mintegy elhatárolódván mindattól a szörnyűségtől, amelyben birodalmát hagyta.

Éjszaka jött érte a halál.

Átadjuk a szót Renannak: „Testét Rómába szállították, és Hadrianus mauzóleumában temették el. A nép iránta érzett szeretete megható módon nyilvánult meg. Annyira szerették, hogy soha sem a teljes nevén emlegették, vagy a címei után, hanem életkortól függően ki »Marcus atyánknak«, ki »Marcus testvérünknek, Marcus fiamnak« nevezte.”

Halála után a szenátus és a nép Marcus Aureliust az istenek közé emelte. Egy évszázad múltán is a házi istenek között őrizték szobrocskáit.

Sohasem volt törvényesebb kultusz, mint az övé, összegzi Renan.

A történelem nem felfelé tartó mozgás szerint halad. Újabb Marcus Aureliust sem teremthet. Annál magasabbnak és vonzóbbnak érezzük magányos alakját.

Marcus Aurelius mint államférfi egy utópia áldozata lett. Áldozata azonban megnemesíti az emberiséget.

A filozófia nem mentette meg a római világot a pusztulástól, de fennállása óta először a közjó felé haladás – ha csak rövid időre is – elvitathatatlan tényé vált. Az uralkodók önkényeskedéseivel és gonosztetteivel megterhelt kollektív emlékezet legalább rövid időre megpihenhetett.

Az etika és az erkölcs a figyelem középpontjába került. A bölcs uralkodó példája tűnődésre és a lélek munkájára ösztönzött. Az emberek, tudtukon kívül, egy kis időre megjavultak.

Marcus Aurelius megnyerte azt a csatát, amelyet sem Nagy Sándor, sem Julius Caesar, sem Pompeius, sem Hannibál, sem Napóleon nem nyerhetett meg.

Önmagát győzte le.

Nem csoda, ha ridegnek érzi ezt a fennkölt magányt.

Misley Pál fordítása